

خلاصۃ الأَشعار و زبدة الأفكار

(بخش قزوین، کیلان و دارالمرز و نواحی آن)

تألیف

مرتضی الدین کاشانی

(زاده در ۱۰۱۶ ه. ق.)

تصحیح

سید محمد دبیرسیاقی

محمدی ملک محمدی

- سرش، سه : تقی الدین کاشی، محمد بن علی، ۹۹۴۶ - ۹۱۰۱۶ ق.
- عنوان قرارداد : خلاصه الاشعار و زبدة الافکار. برگزیده
- عنوان و نام پدیدآور : خلاصه الاشعار و زبدة الافکار (بخش قزوین، گیلان و دارالمرز و نواحی آن) / تألیف، میر تقی الدین کاشانی (زنده در ۱۰۱۶ ه. ق.): تصحیح سید محمد دبیرسیاقی، مهدی ملک محمدی.
- مشخصات نشر : تهران، مرکز پژوهشی میراث مکتوب، ۱۳۹۶.
- مشخصات ظاهری : بیست و سه، ۶ ص.
- فروست : میراث مکتوب، ۳۰۸ زبان و ادبیات فارسی؛ ۷۶.
- شابک : 960-203-138-9
- وضعیت فهرست نویسی : فیا
- موضوع : شاعران ایرانی - قرن ۱۰ ق - سرگذشتنامه
- موضوع : Poets, Persian - 10th century - Biography
- موضوع : شاعران ایرانی - قزوین - سرگذشتنامه - متون قدیمی تا قرن ۱۴
- موضوع : Poets, Iranian - Qazvin, Iran - Biography - Early works to 1800
- موضوع : شاعران ایرانی - گیلان - سرگذشتنامه - متون قدیمی تا قرن ۱۴
- موضوع : Poets, Persian - Gilan - Biography - Early works to 20th century
- موضوع : شاعران ایرانی - مازندران - سرگذشتنامه - متون قدیمی تا قرن ۱۴
- موضوع : Poets, Persian - Mazandaran - Biography - Early works to 20th century
- موضوع : شعر فارسی - مجموعه ها - متون قدیمی تا قرن ۱۴
- موضوع : Persian, Poetry - Collections - Early works to 20th century
- شناسه افزوده : دبیر سیاقی، سید محمد، ۱۲۹۸ - ، مصحح
- شناسه افزوده : ملک محمدی، مهدی، ۱۳۲۲ - ، مصحح
- شناسه افزوده : مرکز پژوهشی میراث مکتوب
- رده بندی کنگره : ۱۳۹۶، ۸۰۱۴ خ ۷ ت / PIR ۳۷۵۱
- رده بندی دیویی : ۸۰۹ / ۱۰۹
- شماره کتابشناسی ملی : ۴۷۲۷۸۶۶

خلاصه‌الاشعار و زبدة‌الافکار

(بخش قزوین، گیلان و دارالمرز و نواحی آن)

تألیف: میر تقی‌الدین کاشانی (زنده در ۱۰۱۶ ق)

ترجمه: سید محمد دبیرسیاقی و مهدی ملک محمدی

ناشر: میراث مکتوب

مدیر تولید: محمد باهر

مدیر فنی و امور چاپ: حسین شاملو فرد

ترجمه و گردآوری: مصطفی امیری

ویراستار: رضا سلگی

چاپ اول: ۱۳۹۶

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

بها با جلد شومیز: ۱۶۰۰۰ تومان

بها با جلد سخت: ۱۶۰۰۰ تومان

شابک: ۹ - ۱۳۸ - ۲۰۳ - ۶۰۰ - ۹۷۸

چاپ (دیجیتال): میراث

همه حقوق متعلق به ناشر و محفوظ است

نشر الکترونیکی اثر بدون کسب اجازه کتبی از ناشر ممنوع است

نشانی ناشر: تهران، ش. پ: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۰۶۲۵۸، دورنگار: ۶۶۴۹۰۶۱۲

E-mail: tolid@MirasMaktoob.ir

<http://www.MirasMaktoob.ir>

بسم الله الرحمن الرحيم

دریایی از فرهنگ پرایه اسلام و ایران در خمی خلی موج می زند. این نسخه با حقیقت کارنامه
دانشمندان و نوابغ بزرگ و هویت نامدما ایرانیان است برعمده نرسلی است که این میراث
پراج را پاس دارد و برای شناخت تاریخ و فرهنگ و ادب و مواثق علمی خود به احیا
و بازسازی آن اهتمام ورزد.

بمذکوششهایی که در سالهای اخیر برای شناسایی این ذخایر مکتوب و تحقیق و تبیین
آنها انجام گرفته است در سالهای گذشته آثار یافته هنوز کار نگرفته بسیار است و هزاران
کتاب در سالهای موبد در کتابخانههای داخل و خارج کشور شناسانده و منتشر نشده است بسیاری
از متون نیز اگرچه بارها طبع و تجدید چاپ شده اند اما به دلیل روشهای غلط و تحقیق و تبیین صحیح و نیاز دارد.
احیاء و نشر کتاب در سالهای خلی و طیفه های است. دوش محققان و مؤسسات فرهنگی
مرکز پژوهشی میراث مکتوب در راستای این هدف در سال ۱۳۸۱ به وجود آمده تا با حمایت
از کوششهای محققان و محققان، و با مشارکت ناشران، مؤسسات علمی، شخصان فرهنگی و
علاقه مندان به دانش و فرهنگ سعی در نشر میراث مکتوب داشته باشد مجموعه ای از سند از متون
و منابع تحقیق به جامعه فرهنگی ایران اسلامی تقدیم دارد.

اکبر ایرانی

مدیر عامل مرکز پژوهشی میراث مکتوب

فهرست مطالب

یازده	پیشگفتار
۱	بخش قزوین
۳	اصل پنجم - در ذکر شعری در السیاسة قزوین
۳	سلطان ابراهیم میرزا
۲۴	سلطان بدیع الزمان میرزا
۲۶	سلطان مصطفی میرزا
۲۸	سلطان حسن میرزا
۳۵	میرزا سلمان
۳۷	میرزا جعفر
۴۴	قاضی حسن عبدالرزاق
۴۶	حاجی اسماعیل بخشی
۴۹	مولانا فروغی
۵۳	مولانا شرمی
۵۷	درویش کاکا
۵۹	قاضی میرک
۵۹	شیخ محمد امین
۶۵	پادشاه قلی
۶۱	محمد بیک قاجار

۶۲	میرفارغی
۶۳	مولانا طبعی
۶۵	مولانا قدری
۷۰	مولانا ساحری
۷۱	حاجی بیک
۷۲	امامقلی بیک فسونی
۸۳	میرضی
۸۳	میرزا - برتی
۸۴	میرزاتقی
۹۲	عزیز الله
۹۳	بخش گیلان
۹۵	اصل ششم - در ذکر شعراء گیلان و دارالمرز و نواحی آن
۹۵	ابوالفتح خان احمد میرزا
۱۰۸	میرزا قراری
۱۱۸	میرحالی
۱۲۷	قاضی عبدالله یقینی
۱۳۵	مولانا عنایت الله فکری
۱۵۰	مولانا عارف
۱۵۲	مولانا مجازی
۱۵۲	مولانا کافی
۱۵۳	مولانا ثنایی
۱۵۴	مولانا اوجی
۱۵۴	مولانا عزّی
۱۵۵	مولانا مایلی
۱۵۵	مولانا حیاتی
۱۶۲	مولانا مسیحی
۱۶۳	مولانا دوانی

۱۶۵	مولانا نجاتی
۱۶۸	مولانا قایمی
۱۸۰	مولانا محمد صوفی
۱۹۳	نمایه عام
۱۹۹	منابع و مراجع

پیشگفتار

کتاب حاضر اصل پنجم و ششم از بخش «خاتمه» تذکره خلاصه الأشعار و زبدة الأفكار، تألیف تقی الدین محمد بن شرف الدین علی حسینی متخلص به «ذکری» است. خلاصه الأشعار مشتمل است بر مقدمه، و چهار فصل و چهار رکن، و خاتمه. بخش خاتمه نیز خود شامل ۱۰۰ اصل می باشد، که اصل پنجم و ششم آن اختصاص دارد به شرح حال و نمونه شعر ۲۵ تن از شاعران دارالسلطنه قزوین و ۱۸ تن از شاعران دارالمرز-گیلان و مازندران. که با مؤلف هم عصر بوده اند. در اصلهای دیگر بخش خاتمه از شاعران کاشان، اصفهان، قم، ساوه، ادبایجان، یزد، کرمان، شیراز، و همدان و هندوستان سخن گفته شده، و در قسمت «الحاق ای» بخش، از سرایندگان بغداد، گلپایگان، خوانسار، ری، استرآباد و خراسان نیز یاد شده، که در دوره حیات مؤلف می زیسته اند.

نحوه تصنیف و تألیف این تذکره، سوای استفاده از دواوین شعر و تذکره هایی که از دیرباز، تا زمان حیات مؤلف تألیف یافته، عبارت است از استفاده از ضروری با شاعرانی که در هیئت بازرگان یا مسافر از اقصی نقاط کشور، به کاشان می رفته اند، یا خود مؤلف در ضمن سفرهایی که داشته، می کوشیده تا با شاعران آن شهر و دیار، دیدار نماید و از آنان تقاضا کند تا شرحی از احوال و قطعاتی از اشعار خود را، برای درج در تذکره در اختیارش بگذارند. و گاهی هم به وسیله پیک یا مسافری که به کاشان می رفته، شعری از شاعری به دست میر تقی الدین کاشانی می رسیده است. از این شیوه گردآوری مواد کتاب، بارها در جای جای آن، یاد شده است.

در عهد صفویان تألیف جُنْگ یا سفینه‌های شعر، رونق بسیار داشته است. بسیاری از شعر دوستان و سخن‌سنجان و صاحبان ذوق و قریحه شاعری، نسبت به تهیه مجموعه شعری از اشعار شاعران برای خود، جهت استفاده در مباحث سخنوری و مجلس آرای، اقدام می‌کرده‌اند. بدین صورت که از لابلای دواوین شعرا اگر شعری را می‌خواندند، و یا در محفل و مجلس آنسی شعری را می‌شنیدند و آن را می‌پسندیدند، آن را رونویس می‌کردند و بعد به جُنْگ خود منتقل می‌نمودند. از این قبیل دفاتر مجموعه اشعار، به فراوانی در میان بسیاری از خانواده‌های ادب‌دوست و فرهنگ‌پرور، به صورت میراث و یادگار از جمند، از نیاکان خوش ذوق و صاحب‌دلشان یافت می‌شود که از آنها با نام «تذکره» یاد می‌شود. به با ارائه شرح حالی ولو مختصر، از حال و روزگاری که بر شاعری گذشته است و با ذکر روزهای او، از شعر او، به دست زرگر نقاد زمانه سپرده شده است. مجموعه این نوع سب، همچون پشتوانه‌ای محکم و ذخیره‌ای گرانبارند، برای زبان فارسی همچون شکر، که موجب رونق و روایی آن، در طول تاریخ پرفراز و نشیب آن گردیده، و در برابر تهاجمات، بلا، آفات سیاسی با اهداف فرهنگ‌زدایی، بیمه‌اش کرده است.

در دوران حکومت صفویان، سوای خلاصه‌ها و زبدة الأفكار تذکره‌هایی چند، تألیف یافته که معروفترین آنها، عبارتند از: تحفه سامی اثر سلا میرزا، فرزند شاه اسماعیل اول در سال ۹۷۵ ه؛ و تذکره هفت اقلیم از امین احمد رازی در سال ۱۰۰۲ ه؛ تذکره نصرآبادی، تألیف میرزا طاهر نصرآبادی در سال ۱۰۳۸ ه؛ معارج المؤمنین: قاضی نورالله شوشتری در سال ۱۰۱۰ ه در شهر لاهور؛ تذکره آتشکده آذر اثر لعلعلی بیگ آذر بیگدلی در سال ۱۱۷۴ ه.

در دوره صفوی شعری پا به عرصه حیات گذاشت که مبین عواطف و احساسات و سوز و گدازهای عاشقانه و دردمندانه، ناشی از شکوه‌ها و گلایه‌های دل‌باختگان سوخته دل نسبت به بی‌مهری معشوقان سنگین دل بود. بیان عینیتی از این دست شالوده طرزی نو را بنیان نهاد که اساس کار قرار گرفت. توده عامی، اقتدار و قلمرو شعر را در این

حوزه و ترکیب تازه می‌پنداشت. هر شاعری که با سرایش این گونه شعر، بهتر می‌توانست تا احساسات شنونده یا خواننده را به ارتعاش درآورد، در نظر او و در میزان سنجش او هنرمندتر و محبوب‌تر می‌نمود. این گرایش به سادگی بیان و پیوند با زبان محاوره، موجب سبکی نو در شاعری گردید. این سبک و شیوه نوزاد بعدها به نام «مکتب وقوع» شهرت یافت.

شیوه‌ای سهل در شاعری به وجود آمد و افرادی عام با اندک مایه توانایی در خواندن و نوشتن، داعیه شاعری داشتند. صاحبان مشاغل گوناگون از قبیل، خیاط، خباز، طبّاح، سراج، نقّال، قصاب، بزاز، کاتب، کتابفروش، نوازندگان سازها، و... شور و شوق در خویشتن نسبت به شعر و شاعری احساس کرده و بی‌پروای در این وادی ناپیدا کرانه نهادند. و به قول میر تقی‌الدین کاشانی علی‌رغم ادعای شاعری، از آگاهی نسبت به ابتدایی‌ترین قوانین علم عروض بی‌بهره بودند و حتی به درستی قافیه را نمی‌شناختند. شاهد این مدعا، خیل و انبوه بی‌حصه شماری از شاعران است، که در این دوران طلوع کردند و در اندک‌زمانی غروب نمودند. نه‌انام و نشانی از آنان، در جُنگها و سفینه‌ها، باقی مانده و از یاد و خاطر زمانه رفته‌اند.

از سویی دیگر در همین دوره گروه بسیاری از شاعران نیز جلای وطن اختیار کرده و تا پای رفتن داشتند، عازم دربارهای هند و عثمانی گردیدند. این مهاجرتها، همچون موج عظیم و گسترده‌ای بود که موجب اشاعه و انتشار زبان و ادب فارسی به خارج از مرزهای سیاسی گردید. زبان و فرهنگ فارسی در دربارهای هندوستان، بر سرشناسی برای رشد و بالیدن و ترویج خود یافت. سوای عرضه هنر و شعر توسط شاعران نکته‌پرداز نازک‌خیال، اشتغال و تصدی بسیاری از مشاغل حساس درباری نیز، توسط آنان ممکن شد.

شاعران مهاجر، طرز را در ارائه سخن پیش گرفتند که به وسیله آن با مضمون آفرینی بکر و تازه و معانی نو و نازک‌خیالیهای شگفت‌انگیز و استفاده از صناعات کلامی و شعری توانستند توجه شاهان و امیران دربار را به خود جلب کنند و در

نتیجه این شگفتی‌آفرینیها، از تحسین و تشویق و صله و انعامات کلان آنها، که گاهی افسانه‌آمیز به نظر می‌رسد، بهره‌مند گردیده؛ البته ناگفته نماند که زبان رسمی دربار، مخصوصاً در حکومت اکبر و نورالدین جهانگیر و شاه جهان، فارسی بوده، به شعر و سخن فارسی بهای ویژه‌ای داده می‌شد. لذا از شنیدن قطعه شعری دلپذیر با ابیاتی متشکل از معانی بدیع و نازک خیالیهای شگفت‌انگیز و ترکیبات لغوی متوازن آن‌چنان به وجد می‌آمدند که دهان و دامن شاعر را مملو از دُر و گوهر گرانبها می‌کردند و با دیده تحسین و اعجاب به او می‌نگریستند. این عوامل خود اسباب مهم و مؤثر دیگری شد در غنای بیشتر فرهنگ و ادب ایران‌زمین و انتشار و نفوذ روزافزون آن در سرزمینهای بیگانه، که در بدو خود پستوانه و ذخیره‌ای بود گرانبار و ضامن معتبر دیگری برای تقویت و بقای جاویدان زبان و فرهنگ پارسی.

مشخصات عمده شعر این دوره در نمایی کلی عبارت است از وحدت موضوع، از این قرار که ابیات متشکله قطعه شعر در پیرامون یک احساس که معمولاً دلباختگی و سوز و گدازهای ناشی از آن است، و در پی زند و بیان این حالتها با ابتلائات و محرومیت‌های عامه سازگاری دارد. و به ناچار از حادّه فصاحت و بلاغت و گنجاندن مفاهیم عمیق فلسفی و عرفانی برکنار می‌ماند. و به استفاده از الفاظ و کلمات ساده و روان روی می‌آورد. در عین حال از ابداع معانی بدیع و شگفت‌آور، حتی در قالب یک بیت غافل نمی‌ماند که نوعی شعبده و شیرینکاری را سبب شود.

نسخه‌های استفاده شده در تصحیح

۱. نسخه شماره ۵۵۰۶ (۳۳۴) مجلس شورای اسلامی

این نسخه از مقدمه خاتمه آغاز می‌شود و شامل هفت اصل نخست بخش خاتمه است و شرح حال ۲۱۳ شاعر را در خود جای داده است. کاتب این نسخه محمد شریف ابن میرزا نظام، مسئول بیاض دستنویسهای از خلاصه الاشعار در زمان حیات مؤلف بوده و نشان نظارت و اضافات تقی‌الدین در بسیاری از دستنویسهای کتابت شده او دیده می‌شود.

این نسخه در تاریخ چهارشنبه بیست و سوم رجب سال ۱۰۱۳ هـ کتابت شده و در سه برگ پایانی شعری به تاریخ نگارش ۱۱۱۴ ق آمده، و دارای ۶۱۴ برگ است.

این نسخه کامل‌ترین نسخه موجود و قابل دسترس از بخش خاتمه خلاصه الأشعار است که نیمه دوم آن - که البته از آغاز و انجام افتادگی دارد - در کتابخانه شخصی عبدالعلی برومند نگهداری می‌شود. در این اثر نسخه یاد شده به عنوان نسخه اساس استفاده شده است.

اصل پنجم از بخش خاتمه خلاصه الأشعار در این نسخه از برگ ۵۰۱ ر آغاز می‌شود و تا برگ ۵۰۵ ر ادامه دارد، و از این میان برگهای ۵۲۳ پ تا ۵۲۵ پ شامل «لاحقه» ای است که در آن ذکر بار تر از شاعران قزوینی آمده که قبل از زمان تألیف بوده‌اند، و به دلیل اینکه تقی‌الدین در آن این شاعران را ندیده، در ارکان اربعة این کتاب نیامده‌اند. اصل ششم نیز در ادامه برگ‌های یادشده از برگ ۵۲۶ ر آغاز می‌شود و تا برگ ۵۵۲ ر ادامه دارد.

۲. نسخه شماره ۴۵۴۹ مجلس شورای اسلامی

این نسخه دربردارنده بخشهایی از خاتمه به خط مؤلف است و شعرای اصل اول تا هفتم را به صورت آشفته و درهم دارد. صفحه‌شمار بسیار نامرتب است و بسیاری از صفحات نیز افتاده‌اند و نیاز است صفحات با توجه به نسخه اساس این بخش (نسخه شماره ۵۵۰۶ کتابخانه مجلس شورای اسلامی) مرتب و دربار نظم شوند. این نسخه فاقد تاریخ کتابت است. اما از آنجا که به خط مؤلف است، با توجه به افزودگیها و مطابقت آن با دیگر نسخه‌ها باید بین سالهای ۹۹۰-۱۰۱۳ نوشته شده باشد.

این نسخه دارای ۱۴۷ برگ است از این نسخه در پانوشتها با نشان «ن. ل» یاد شده است.